

ІСИХАСТСЬКА ТРАДИЦІЯ В КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЇ ЦІЛІСНОСТІ МИТРОПОЛИТА СУРОЗЬКОГО АНТОНІЯ

Протоіерей
Михайло СИВАК

Постановка проблеми. Однією із найактуальніших тем богословської антропології є питання складу людської природи. Століттями мислителі намагалися досягнути співвідношення в людині матеріального і духовного, знайти «ключ» до розуміння людської істоти. Осмислення даної проблематики дає можливість знайти відповідь на відвічне питання антропології: хто така людина та яке її призначення? В цій парадигмі досить вагомими є роздуми видатного церковного ієрарха митрополита Суразького Антонія (Блума). Обоження людини як містико-антропологічний ідеал у поглядах митрополита Антонія дуже тісно переплітається з містичною релігійною практикою ісихазму, феномен якого залишається актуальним з часів його виникнення. Ісихазм загалом осмислюється як особливий тип практик трансформації людини, що передбачає перетворення її падшої природи в природу Божественну, коли зміни під дією благодаті торкаються не лише душі, а й думок і тіла. Такий стан характерний для канонічної містики християнства і пов'язаний з досвідною містичною практикою. «За умови

Стаття присвячена темі впливу ісихазму на антропологію видатного церковного ієрарха митрополита Суразького Антонія (Блума). Зокрема доводиться, що сам митрополит Антоній особисто практикував ісихазм і на основі власного духовного досвіду обґрунтовував головні позиції теологічного вчення про людину. Акцентується увага на тому, що головною метою ісихастської практики людини є набуття стану обоження. Ісихастський досвід розумної молитви передбачає індивідуальний досвід подвигу, духовної практики обоження людини шляхом поєднання енергій людини з енергіями Бога, коли усі рівні антропоструктури узгоджені між собою як єдине ціле з інтенцією до абсолютної трансцендентної мети. Містичний досвід Ісусової молитви постає таким чином відновленням втраченої антропологічної цілісності, яка уможливується на вищих сходінках молитовної практики, як особистої цілісності, єдності розуму, душі і тіла та єднання з Божественними енергіями. У даній статті акцентується увага на тому, що свої

ж виконання всіх правил «діяння» і досягнення самофокусування антропосистеми в узгоджену єдність аскетика мала завершуватися містикою, тобто спогляданням Божественного світла, яке означало обожнення і енергійну єдність вже з Богом... Містика як вершина процесу пов'язувалась з виходом на мета-антропологічний рівень, на якому розум, душа і тіло людини як єдине з Цілим перетворювались в новому образі буття» [Теліженко Л.В., 2007, с. 91]. Тобто, таким чином досягається антропологічна цілісність, в якій гармонійно поєднані розум, душі й тіло.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Осмислення ісихастських ідей знаходимо не лише у богослов'я, а й філософії. Наприклад, С. Хоружий у праці «Проблеми вивчення антропології ісихазму» досліджує ісихазм в синергійній антропології [Хоружий С.С., 2010]; ісихастська антропологія є предметом розвідок К. Уера; «практики себе» в контексті онтологічної трансформації знаходимо в постмодерністській філософії М. Фуко [Фуко М., 2007]; особливості проявів теорії самоорганізації в духовній практиці ісихазму та використання синергетичного підходу для дослідження містичного ісихастського досвіду як антропологічного модулю ґрунтовно розглядає українська дослідниця Л. Теліженко.

Формулювання мети та постановка завдання. Метою наукової статті є виявлення і з'ясування специфіки антропологічного дискурсу у

ісихастсько-антропологічні погляди владика Антонія вибудовує на основі вчення про внутрішню людину. Це вчення має яскраво виражене персоналістичне забарвлення і зводиться до того, що людина як індивід – це людина постедемська, плотська, природа якої уражена гріхом. А внутрішня людина – це віднайдення в собі образу Божого, поринання в себе і споглядання в собі духовних глибин – висловлюючись біблійною мовою – бачення в собі Царства Божого, самого Бога. Така позиція суголосна з християнською антропологією цілісності, в якій кінцева мета – це досягнення стану обожнення, тобто трансформація людини через осягнення повноти і досконалості людської природи під час зустрічі людської і божественної енергій. Головною ідеєю християнської антропології є вчення про образ Божий в людині, де початок особистості виходить з вираження цього образу. Саме на шляху обожнення (що постає ключовою ідеєю візантійського богослов'я та водночас моральним ідеалом християнства) здатна розкритись духовна природа людини.

Ключові слова: ісихазм, молитва, обожнення, природа, цілісність.

Archpriest Mykhailo SYVAK
HESYCHASM TRADITION IN THE
CONTEXT OF METROPOLITAN
SOUROZHKY ANTHONY'S
ANTHROPOLOGY INTEGRITY

теологічно-філософській спадщині митрополита Антонія, а також співвіднесеність цих антропологічних ідей (зокрема досвід ісихастської практики) із творчістю інших християнських авторів ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Теми, що пов'язані з практикою ісихазму, а точніше, що мають вплив ісихастської традиції на антропологічні погляди А.Сурозького, пронизують більшість його праць. А. Сурозький досить часто у своїх бесідах торкався питань Богоспоглядання, внутрішнього мовчання, Ісусової молитви, самозаглиблення, віднайдення внутрішньої людини та багато інших. Зокрема, найцікавішими в цьому ракурсі можна назвати наступні бесіди: «Про споглядання і подвиг», «Споглядання і діяльність», «Самопізнання», «Подвижництво», а також – великий цикл бесід про молитву та її значення. Актуальним та відкритим питанням є детальна дескрипція особистісних структур людини в процесі внутрішніх трансформацій під впливом ісихастської моделі практик. «Воно має принципове значення для теми особистості: у висхідному духовно-антропологічному процесі можна виявити багатство і різноманітність особистісних структур, які більшістю своєю раніше не були помічені у філософії і психології»[Хоружий С. С., 2010, с.341].

Безумовно, певні ісихастські позиції у світогляді та духовному житті А. Сурозького є плодом його власного молитовного досвіду, а також добрим знанням

The article is devoted to the topic of the Hesychasm's influence on the anthropology of the eminent church hierarch metropolitan Anthony Sourozhky (Bloom). In particular, it is proved that metropolitan Anthony himself practiced hesychasm and based his own spiritual experience substantiated the main positions of the man's theological doctrine. It has been emphasized on the fact that the main purpose of human hesychastic practice is to acquire a state of worship. The hesychastic experience of intelligent prayer involves the individual experience of the deed, the spiritual practice of man's deification by combining the energies of man with God's energies, when all levels of anthropostructure are coordinated with each other with intention to an absolute transcendental purpose. The mystical experience of Jesus' prayer is thus restored to the lost anthropological integrity that is made possible in the higher stages of prayer practice, such as personal integrity, unity of mind, soul and body, and union with Divine energies.

This article focuses on the fact that Bishop Anthony builds his isychast-anthropological views on the basis of the doctrine of the inner man. This doctrine has a profoundly highlighted personalistic meaning and comes to the fact that man, as an individual, is a post-Eden, carnal person whose nature is wounded by sin.

And the inward man is the finding in himself the Image of God, the plunging into himself, and the contemplating in himself spiritual depths by expressing in the

візантійського богослов'я (ідеї і практику ісихазму знаходимо в каппадокійців, Макарія Велико-го, Г. Палами та ін.), творів святих Отців та вчителів Церкви, античної та середньовічної філософії (скажімо, відомий факт, що ідея уподібнення до Бога зустрічається ще в античності. Платон в діалозі «Теетет» прямо говорить, що людині слід втекти від цього світу, а під втечею розуміє уподібнення до Бога, що передбачає стати розумно справедливим та добродішним), ідей ісихазму (в яких божественна благодать розчиняється в природі людини і обоження стає вже фактом її внутрішнього життя). Однак, можна припустити, що, все-таки, великий вплив на митрополита Антонія в парадигмі ісихазму мав його перший духівник і наставник архимандрит Афанасій (Нечаєв) (настоятель Трьохсвятительського Храму в Парижі, в минулому – монах Валаамського монастиря). А. Суразький згадує про їхню першу зустріч так: «Я прийшов наприкінці служби; збирався спуститися в храм; і до мене назустріч став підніматися монах, високого зросту, широкоплечий, в клобуку, з каштановим волоссям, який весь, наче, заглибився у себе. Він піднімався, не звертаючи уваги на те, що йшов до мене назустріч; він ще жив віддунням молитви, церковних співів, святих і священних слів, які сам виголошував і які долинали до його слуху і влітали в саму глибину його душі. Я тоді побачив людину, як його описує старе чернече прислів'я: є таке слово, що ніхто не в силах відректися від себе, відвернутися від усього світу і піти за Христом, якщо не побачить на обличчі хоча б однієї-єдиної людини сяйво слави Божої, сяйво вічного життя» [Антоний Суразький, митр., Об архимандрите Афанасии (Нечаеве)]. У цих спогадах А. Суразький акцентує увагу на тому, що А. Нечаєв «заглибився у себе», що слова молитви сягали «глибини його душі», що, врешті, призвело до бачення на обличчі цієї

Biblical language - it is to see in himself the Kingdom of God, God Himself.

This position is in line with the Christian anthropology of wholeness, in which the ultimate goal is the attainment of the state of deification, that is, the transformation of man through the realization of the completeness and perfection of human nature in the meeting of human and divine energies.

The main idea of Christian anthropology is the doctrine of the image of God in man, where the origin of the personality comes from the expression of this image.

It is on the path of worship (which is the key idea of Byzantine theology and, at the same time, the moral ideal of Christianity) that the spiritual nature of man is revealed.

Key words: *hesychasm, prayer, worship, nature, integrity*

людини «сйява слави Божої». Це все ознаки певного ісихастського досвіду А. Нечаєва, кульмінацією якого стали його передсмертні слова, звернені до А. Сурозького: «Тепер я можу померти: я знаю, що таке таємниця споглядального мовчання» [Антоний Сурожский, митр., Об архимандрите Афанасии (Нечаеве)]. Осць це осмислення «споглядального мовчання» ми досить рясно знаходимо у бесідах, проповідях та духовній практиці самого А. Сурозького.

Наступним, хто вплинув на А. Сурозького в даному контексті був архимандрит Софроній (Сахаров) (1896-1993 р.р.), відомий своєю ісихастською практикою. С. Сахаров тривалий час чернечий подвиг звершував на Афоні та був учнем і біографом старця Силуана Афонського (1866-1938р.р.), який, за спогадом С. Сахарова, – «вправлявся в розумній сердечній молитві», тобто був ісихастом.

А. Сурозький був добре знайомим з С. Сахаровим, оскільки останній також належав до числа російських емігрантів, і певні періоди життя провів у Парижі, а з 1959 року – у Великобританії, де заснував ставропігійний монастир Святого Іоана Предтечі, де ченці практикували Ісусову молитву. Владика Антоній у своїх лекціях та проповідях часто згадує про те, що багато разів зустрічався з С. Сахаровим і мав тривалі розмови [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.2., с. 666].

Одну зі своїх бесід, а саме «Про споглядання і подвиг», А.Сурозький повністю присвячує темі ісихазму. У ній владика детально розбирає причини, значення, техніку, досвід цього антрополого-містичного феномену.

Починає А. Сурозький з осмислення онтологічних основ Богоспоглядання. Описує стан людини первозданної, її екзистенційну спрямованість, гносеологічні можливості. Також аналізує ті руйнівні зміни в природі людини, які спричинило гріхопадіння. Практику ісихазму А.Сурозький розглядає як подвиг противлення «плоті» і набуття «тіла», тобто цілісності.

Найпершою умовою ісихії А. Сурозький називає «подвиг уважності». Зокрема, митрополит зазначає: «увага, як духовний досвід, не зводиться виключно до того, щоб зібрати воедино тільки розумовий зміст людини; вона є збирання всього буття її (людини) в один осередок, завдяки чому досягається «внутрішньоперебування», що звільняє від безперервного потоку розумового, дискурсивного мислення і яке покладає в ній початок перебування перед лицем Господа в стані внутрішньої безмовності, покаяння і любові до Нього [Антоний Сурожский.,

митр., О созерцании и подвиге]. «Подвиг уваги» А. Сурозький опосередковано пов'язує зі станом духовної тверезості та пильнування, при цьому, – на думку митрополита, – обов'язково повинна бути присутня боротьба з пристрастями. Це перший аспект ісихазму, що торкається душевної складової людської природи, завдяки якому, – на переконання А. Сурозького, – «людина отримує можливість душевно піднятися над рівнем видимого світу і долучитися до втраченого нею досвіду надчуттєвого пізнання; інакше кажучи, людина, подолавши емпіричну «душевність» занепопаленого світу, знову вступає в область душевності безпристрасно, онтологічної» [Антоний Сурожский., митр., О созерцании и подвиге].

Другий аспект ісихазму, у викладі А. Сурозького, торкається тіла людини, тобто матеріальної складової її природи. Зокрема, владики говорить, що «фізична сторона цього подвигу впливає із встановлення того простого факту, що будь-яка подія внутрішнього життя відображається в соматичному плані, тобто в тілі. Тіло, примітним або непримітним чином, бере участь в кожному русі душі, чи то почуття, абстрактна думка, бажання або навіть надчуттєвий досвід» [Антоний Сурожский., митр., О созерцании и подвиге].

Оскільки людина являє собою духовно-тілесну цілісність, то кожна частина тіла людини пов'язана з її певними душевними силами (енергіями). Слід наголосити, що одним з вихідних понять ісихазму є саме поняття енергій. «Людина в ісихастській традиції мислиться як множина енергій: первісна, природна людина – це множина тварних енергій, а преображена аскезою людина – взаємодія тварних (людських) і нетварних (божественних) енергій. Поняття енергії аристотелівський смисл поняття «динаміс» – актуалізації потенцій, суцього, а також мислиться як процес, рух актуалізації. В цьому сенсі людина розуміється як процес, динамічно рухлива сукупність енергій – бажань, волінь, емоцій, мислєпорухів...множина енергій або «енергійних образів людини» стає предметом дослідження в аскетичі» [Еволюция, мышление, сознание, 2004., с. 189].

Відтак А. Сурозький виділяє наступні центри людини:

1) **Головний центр:** розташований у нижній частині чола, між бровами, і відповідає за абстрактне мислення чистого розуму. Мислення це може бути дуже напруженим і ясним, але воно занадто складне і різноманітне; підвладне закону асоціацій, воно непостійне і мінливе: його спроби злиття воедино з предметом уваги вимагають величезних вольових зусиль, спрямованих на

те, щоб уникнути втручання безладних асоціацій. Ці зусилля викликають втому, напруга слабшає, і думки розсіюються.

2) **Горловий центр:** Не лишаючи того ж центру, розташованого між бровами, думка може з'єднатися зі словом, що виражає її; тоді слово сприймається і переживається з силою, і робиться дієвим. Це явище робить думку менш абстрактною, насичує її живим почуттям, завдяки чому рухова сила думки значно збільшується. Слабкою стороною вищенаведеного методу є та ж, що і в попередньому, а саме – нестійкість. Однак, саме цей центр служить основою застосування повторюваної короткої молитви.

3) **Грудний центр:** розташований у верхній частині середини грудей. У випадку, коли той, хто молиться, ще близький до попереднього досвіду, його думки і почуття зворушливо звучать в грудях у той час, коли він промовляє слова молитви і відчуває їх голосовими органами, чи то вголос, пошепки або мовчазно. Якщо ж він вступив на шлях до успішного досягнення внутрішнього єднання і повної зосередженості, його молитва стає «мовчазною». Підкреслюючи цей момент, А.Сурозький наводить слова св. Ісаака Сирина: «Мовчання є таїнство майбутнього віку» (Слово 42) [Исаак Сирин, прп., 1998., с. 115].

Думка, яка досить насичена почуттям, набуває значно більшу стійкість, ніж та, яка була їй властива раніше: увага не зникає сама по собі; вона слабшає лише з плином часу, але не тому, що зменшилася зосередженість свідомого зусилля, а в силу того, що напруженість почуття ще не злилася воедино з думкою, і серце не поєдналося ще з розумом.

4) **Сердечний центр:** «розташований у верхній частині серця, трохи нижче лівого соска», – на думку грецьких отців, або трохи вище, на думку Ф. Затворника, І. Брянчанінова та ін. Увага встановлюється над серцем, наче на сторожовий вежі, звідки дух пильно спостерігає над думками і почуттями, які прагнуть проникнути в священну фортецю, в святе святих молитви (Феофан Затворник). Це – фізичне місце досконалої уваги, що обіймає одночасно і розум, і почуття [Антоний Сурожский., митр., О созерцании и подвиге].

Для А.Сурозького, серце – це головний духовно-містичний центр людини. Своє вчення про серце владика вибудовує на думках Ф.Затворника, який відомий, як автор великої кількості книг і листів, в яких настановляв багатьох людей (від церковних ієрархів до простих мирян) в досвіді духовного самозаглиблення і споглядальної молитви. Слід сказати, що у своїх творах, бе-

сідах, А. Суразький посилається на Ф.Затворника найчастіше. Тому, можна вважати, що погляди останнього суттєво вплинули на ісихастські мотиви в антропології митрополита Антонія.

Говорячи про значення серця в духовному житті людини, А. Суразький зазначає: «думка, що зібралася в серці, знаходить граничну скутість; оживотворена почуттям і поєднана з ним, вона досягає такої енергії і сили, що ніщо стороннє не здатне ні якісно змінити її, ні проникнути в неї. З боку розуму не потрібно ніяких зусиль до того, щоб увага не розсіялася: всій душевній діяльності повідомляється доцентровий рух, який тягне за собою її нестримно саме до цієї точки тіла, де вона і оселяється, підкорившись непереборній могутності ..., що дарує життя серцю і єднання думки. Такий «блаженний полон» звільняє думку від необхідності напруженості для зосередження на предметі уваги: вона безперервно і невинно віддається молитві та Богодуманню» [Антоний Суразький., митр., О созерцании и подвиге]. Владика переконаний, що лише у серці думка знаходить ясність, проникливість, силу. І цей стан може бути порушений лише по втраті благодаті Духа Святого.

Такі кордоцентричні погляди, що навів А. Суразький, можна прослідкувати у багатьох мислителів. Зокрема, у Г. Сковороди [Сковорода Г., 2011], П. Юркевича [Юркевич П., 2000]. Цікаво, що А. Суразький у своїй бесіді «Споглядання та діяльність», яка присвячена темі мовчання, посилається на твори Г. Сковороди.

Справжня молитва, тобто та, яка твориться в повному смиренні, в цілісному відданні себе Богу, рано чи пізно отримує живоносну благодать Духа Святого: тоді вона знаходить згадані нами вище властивості гармонії думки і почуття, стає закваскою і мірилом кожної дії, являє собою все в житті, перестає бути «дією» і перетворюється в саме буття; і лише тоді вона твердо встановлюється в певному «місці серцевому», відкриваючи тому, хто молиться шлях до поклоніння Богові з глибини серця і до з'єднання з Ним. Суттєвою ознакою розумної молитви є не сама формула, але її стислість і глибина змісту, її акт, сама дія. «Ісихія підводить до наступної сходуни подвигу, що перетворює людину в справжню цілісну особистість, яку називають «зведенням розуму в серце». Суть її в центрації усього людського ества на духовному серці. Людина має «створити в собі серце», організувати нову цілісність «розумо-серце»...можна з повним правом сказати, що ісихазм – це ідеал для розкриття творчого начала в людині...розвинений контроль волі над усіма проявами душі людини. В результаті енергійні образи людини узго-

джуються з діями божественної енергії благодаті і досягається глибинна синергія – співробітництво людських і божественних енергій. Людина набуває здатності духорозуміння» [Еволюция, мышление, сознание, 2004., с. 192-193].

Безпосередньо під «областю серця», місцем абсолютної уваги при здоровому і поглибленому молитовному житті, знаходиться «**область черева**», де зароджуються і розвиваються всі похмури і каламутні рухи, які осквернюють розум і серце. В їхньому граничному розвитку вони виявляються тілесними і душевними станами, які можна визначити як неприборкані бажання тіла і душі. А. Сурозький застерігає, що ні в якому разі не можна в час молитви, ісихастських практик зосереджувати увагу на цій ділянці тіла, оскільки може бути небезпека духовного падіння.

Отже, ми бачимо, що в ісихастській практиці молитовного споглядання значення тіла є дуже великим. Тіло сприяє процесу обоження людини. Більше того, А. Сурозький вибудовує досить сміливу аналогію, відповідно до якої участь тілесної складової людської природи у внутрішній безмовній молитві порівнюється із хореографією. На підтвердження своїх слів, владика Антоній наводить думки отців-ісихастів. Зокрема, розповідає А. Сурозький: «великий подвижник св. Ісаак Сирин в одному своєму творі каже, що вічне заняття ангелів – танець... Тож як танець може бути вічним заняттям? В іншому уривку св. Ісаак Сирин пояснює, що танець вкорінено в настільки глибоке мовчання, що воно не може виразити себе ні в чому, крім себе самого, але також у русі, через гармонію, через красу руху, без жодного звуку, думки чи слова, які могли би порушити це мовчання» [Антоній Сурозький митр., 2014., Т.2., с. 92]. Тобто, А. Сурозький говорить, що абсолютне мовчання передається тілесно у довершених рухах, що є така глибина мовчання, яку можливо виразити тільки в гармонії жесту.

Думки, виражені А. Сурозьким, мають церковно-історичне підґрунтя, адже у східній християнській богослужбовій традиції також спостерігаються певні залишкові елементи танцю – обходження Престолу при хіротонії, аналоя при вінчанні, а також Великий Вхід в грецьких церквах, до прикладу, звершується через увесь храм, а при імператорі Юстиніані юнаки в білому одязі танцювали під час Херувимської пісні. В пізніший час традиція духовного танцю трансформувалася, так би мовити, «пішла всередину», в сокровенність ісихастського досвіду.

Дослідник творчості митрополита Антонія О. Філоненко з цього приводу зазначає, що споглядальна молитва як хореогра-

фія і теодрама глибоко укорінені в діалогічній теології, що зводиться до іпостасного спілкування в Бозі [Филоненко А., 2018].

У своїй бесіді «Споглядання і подвиг» А.Сурозький розглядає різні техніки ісихастської молитви, описані Г.Синаїтом, І.Ліствичником, С.Новим Богословом, Н. Самітником, Ф.Затворником.

Однак, всі згадані вище техніки А. Сурозький не вважає ще споглядальною молитвою, а лише називає це приготуванням до неї: зосередження уваги, концентрація думки у серці. А ось сама молитва розпочинається тоді, коли людина готова відкрити шлях до єднання людини з Богом – в духові, душі і тілі.

Свої ісихастсько-антропологічні погляди владика Антоній вибудовує на основі вчення про внутрішню людину. Це вчення має яскраво виражене персоналістичне забарвлення і зводиться до того, що людина як індивід – це людина постедемська, плотська, природа якої уражена гріхом. А внутрішня людина – це віднайдення в собі образу Божого, поринання в себе і споглядання в собі духовних глибин – висловлюючись біблійною мовою – бачення в собі Царства Божого, самого Бога. Така позиція суголосна з християнською антропологією цілісності, в якій кінцева мета – це досягнення стану обоження, тобто трансформація людини через осягнення повноти і досконалості людської природи під час зустрічі людської і божественної енергій. Головною ідеєю християнської антропології є вчення про образ Божий в людині, де початок особистості виходить з вираження цього образу. Саме на шляху обоження (що постає ключовою ідеєю візантійського богослов'я та водночас моральним ідеалом християнства) здатна розкритись духовна природа людини. Ісихазм розглядається як механізм і практика досягнення такого ідеалу. Ісихазм або священна невимовність, є давньою монашеською традицією постійного преображення себе у праці і молитві на шляху до безперервного спілкування з Богом, досягнення миру і спокою в душі. Важливо є відзначити, що кінцева мета цієї практики є обоження людини як містико-антропологічний ідеал, який не слід плутати з медитацією чи екстазом чи іншими переживаннями людини. Обоження прямо поєднане з перетворенням падшої природи людини в природу Божественну, коли зміни під дією благодаті торкались не лише душі, а й думок і тіла.

Велике значення А. Сурозький надавав тиші та внутрішньому мовчанню. Він говорив, що дуже важливо навчитися слухати тишу. В контексті мислення отців-пустельників XI ст., митро-

полит Антоній наводить думку, що «якщо ми..., відповідно до Священного Писання, називаємо Христа Словом Божим, то ми можемо сказати, що Бог – це те бездонне мовчання, із котрого Воно народжується в чистому вигляді» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.1., с. 410]. Таким чином, перебування у мовчанні і слуханні його – це шлях до Богоспоглядання.

А. Сурозький, розвиваючи дану тему, в контексті діалогізму людини, стверджує: «ми обманюємося, коли думаємо, що спілкуємося один з одним за допомогою слів. Якщо між нами немає глибини мовчання, слова нічого не передають – це порожній звук. Розуміння відбувається на тому рівні, де дві людини зустрічаються глибинно саме у мовчанні, за межею будь-якого словесного вираження» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.1., с. 410]. Звичайно, це не означає, що люди не повинні словесно спілкуватися, однак, на думку А.Сурозького, первинним у спілкуванні є тиша: «коли на нас, як благодать, сходять така тиша, така внутрішня умиротвореність і мовчання, що якщо дві людини, охоплені таким мовчанням, вони спочатку не можуть навіть говорити один з одним, тому що усвідомлюють, що будь-яке слово розіб'є це мовчання, воно розлетиться вщент... і нічого не залишиться. Але якщо продовжити мовчати все далі і далі, то можна вмовчатися у таку тишу, коли знаєш, що тепер, на цій глибині, можна говорити, не порушуючи мовчання, а надаючи йому словесну форму» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.1., с. 411]. Таким чином, для А.Сурозького, мовчання – це не стільки відсутність звуку (хоча для початку і це має бути), скільки внутрішній стан людини: «мовчання, котре пронизує душу до глибин, відкриває в душі ще незвідані глибини. Мовчання вимогливе, бездонне, внутрішнє, котре приводить нас до зустрічі з Богом і у Ньому з нашим ближнім» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.1., с. 877].

У бесіді «Подвижництво», владика Антоній зазначає, що стан безмовності і внутрішньої тиші дуже важко втримати. Існує ряд чинників, які можуть цей стан зруйнувати. По-перше, це ті зовнішні подразники, які людина пускає у глибину своєї душі. На агіографічних прикладах, зокрема оповіді із Патерики, А.Сурозький розповідає як подвижник-ісихаст, почувши щебетання птаха у небі, втратив внутрішню тишу. І далі, митрополит пояснює, що «спів птаха залунав і стих, проте цей спів досяг душі людини, котра перебувала в глибокому, однак недосконалому внутрішньому спокої, і порушив його» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.2., с. 674].

Друге, що може зашкодити внутрішньому мовчанню – це спогади. Зокрема, ті з них, які пов'язані із засмученням, бажанням, надією, котрі ще не перетворилися у спокій і повну стійкість, здатність бути лицем до лиця з Богом і тільки з Богом Одним. Такий стан, на думку А. Сурозького, досягається довготривалою боротьбою. Зло полягає в нашій внутрішній невпорядкованості та недисциплінованості. Якщо ми не оволодіємо своїм серцем і думками, не створюємо єдності і благочиння всередині себе, то не створимо їх і в наших зовнішніх діях. І саме тут допомагає Ісусова молитва. Таким чином, бачимо, що початкові сходинки на шляху розумного діяння пов'язані з тілесними практиками і преображенням мисленнєвої діяльності людини; а вже вищі етапи – це робота в серці як духовному центрі людини та її внутрішнього життя.

Наслідком молитовного мовчання є споглядання. Слово «споглядання» в аскетично-містичному сенсі цього слова, відноситься до споглядання людиною Самого Бога. А.Сурозький цей стан розглядав у трьох аспектах: споглядання Бога; Його шляхів; і становлення Його творіння.

А.Сурозький говорить, що «у кого серце чисте, той, дивлячись на світ, бачить спочилу на ньому благодать Божу, бачить, наче, сяння благодаті; той світ, котрий ми бачимо тьмяним, згаслим, оскверненим, може бути шляхом до споглядання присутності Божої. Це не чисте споглядання Божественної природи, сутності, але це бачення Бога, тому що сяє у творінні – саме благодать, Він» [Антоний Сурожский., митр., 2014., Т.1., с. 412]. Споглядання, на думку А.Сурозького, передбачає налаштування духа, здатність слухати і бачити, більше того, воно вимагає установки на те, що коли я слухаю, я хочу чути, і коли я дивлюся, я хочу бачити.

А.Сурозький не лише теоретично обґрунтовував ті чи інші духовні реалії життя людини у своїх бесідах, але й сам їх практикував на власному досвіді. Зокрема, владика дуже цінував тишу у храмі перед звершенням богослужіння. Також А.Сурозький під час своїх лекцій закликав аудиторію деякий час побути разом з ним у тиші. Ось як згадує про це близький товариш митрополита протоієрей Іоан Лі: «декілька разів мені доводилося їздити з владикою Антонієм на його виступи в різних аудиторіях, і його бесідам завжди передувало мовчання, після котрого він інколи говорив «Я думаю, що мені тепер не обов'язково виступати перед вами, тому що все уже сказано в мовчанні». Ви не можете бути релігійною людиною, якщо не вмієте поринати у тишу. Це неможливо. Стану умиротворення і внутрішнього спокою в собі

потрібно вчитися. І владика дуже швидко вмів увійти в середину себе, увійти в мовчання» [Тугаринов Е., 2015., с. 183]

Слухачка бесід А.Сурозького Л.Григор'єва також подає опис такого досвіду: перед початком лекції «владика обводить присутніх поглядом глибоких, розчинених у собі зіниць темно-карих очей, прикриває їх – і на якусь мить ніби залишає нас, заглиблюється у невидимий і невідчутний для інших світ, щоб повернутися і винести звідти те, що ми зараз почуємо» [Тугаринов Е., 2015., с. 262].

По завершенні таких зустрічей, або в часі бесід А.Сурозький міг запропонувати присутнім усім разом спільно помовчати, зануритися в тишу, у самих себе. Зазвичай такі «вправи» тривали до 30 хвилин. Про всі ці практики вдало говорить С. Хоружий: «Ключова особливість цих феноменів...в тому, що вони, як і весь шлях практики, розгортаються в парадигмі особистого спілкування і ,належачи до найвищих ступенів цього шляху, вже являють собою початки цілісного енергійного перетворення людської істоти в буття Особистості: що і є обоженням»[Хоружий С., 2010., с. 340].

Висновки. На думку митрополита Антонія мета людини, її покликання перевершує її саму: не тільки в собі, а й за межами людства вона покликана пізнаючи Бога трансцендентного, неспівмірного ніякому творінню, всюдиприсутнього і разом з тим незбагненого зробити іманентним собі і через себе – світу, нероздільно, хоча і незлитно з'єднаним створеному світу; щоб незмінний, особистий, неущербний Бог став воістину всім для всіх, щоб для живого творіння Він був більш реальний і близький, ніж саме життя [Антоний Сурожский., митр., О созерцании и подвиге].

До цього, на думку митрополита Антонія Сурозького, і спрямована, і цього досягає Ісусового молитва, той зміст, який вона вливає в досконалу форму безмовності. Коротка за формою, єдина за змістом, вона веде душу до зосередженості і поставляє її лицем до лица з Богом. В силу свого змісту вона збирає воедино всі сили (духовні, душевні і тілесні) людини в поклонінні любові. І цим вона робить буття міцним. Одночасно вона відокремлює душу від усякої суб'єктивності, від всякого свого шукання і самопрагнення, і встановлює її в повній Божественній об'єктивності. Вона – і шлях, і вершина самовідданості [Антоний Сурожский., митр., О созерцании и подвиге]. Отже, ісихастський досвід розумної молитви передбачає індивідуальний досвід подвигу, духовної практики обоження людини шляхом

поєднання енергій людини з енергіями Бога, коли усі рівні антропоструктури узгоджені між собою як єдине ціле з інтенцією до абсолютної трансцендентної мети. Містичний досвід Ісусової молитви постає таким чином відновленням втраченої антропологічної цілісності, яка уможливлюється на вищих сходинках молитовної практики, як особистої цілісності, єдності розуму, душі і тіла та єднання з Божественними енергіями. «Суть трансформацій, які відчуває людська істота на підступах до обоження, полягає в набуванні властивостей цього образу буття» [Хоружий С., 2010., с. 340].

1. Антоній, митрополит Сурозький. Світло у темряві / Антоній, митрополит Сурозький. Світло у темряві. Останні розмови 2001-2002 рр. пер. з англ. – Н. Безбородова, А. Кобрін, Л. Лисенко. – К.: Дух і літера, – 2014. – 220 с.
2. Антоний Сурожский. Об архимандрите Афанасии (Нечаеве) / Митрополит Антоний Сурожский // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://antsur.ru/ru/arhimandrit-afanasiy-nechaev-1981-g/>
3. Антоний, митрополит Сурожский. О созерцании и подвиге // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/sozertsanii-i-podvige/
4. Антоний Митрополит Сурожский. Самопознание/ Антоний Митрополит Сурожский. Труды. Книга первая. – 3-е изд. – М.: Практика, 2014. – 1098 с.
5. Антоний Митрополит Сурожский. Тело, дух, душа: целостность человеческой личности / Антоний Митрополит Сурожский. Труды. Книга вторая. – 3-е изд. – М.: Практика, 2014. – 978 с.
6. Исаак Сирин, прп. Слова Подвижнические. – М.: Правило Веры, 1998. – 528 с.
7. Исакорода Г. Певна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків-Едмонтон-Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.
8. Теліженко Л. В. Містичний досвід як антропологічний модус: синергетичний підхід. – Суми: ВВП «Мрія-1», ТОВ, 2007. – 176 с.
9. Тугаринов Е. Митрополит Антоний Сурожский. Биография в свидетельствах современников / Сост. Е.С. Тугаринов. – М.: Никея, 2015. – 336 с.
10. Филоненко А. Присутствие Другого и благодарность: контуры евхаристической антропологии / Филоненко Александр. – Монография Харьков: Издатель Александр Савчук, 2018. – 392 с.
11. Фуко М. Герменевтика субъекта: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981/1982 учебном году / М. Фуко; пер. с франц. А. Погоняйло. – СПб.: Наука, 2007. – 677 с.
12. Хоружий С. С. Проблемы изучения антропологии исихазма / Фонарь Диогена. Проект синергетической антропологии в современном гуманитарном контексте / отв. ред. С. С. хоружий. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – С. 334-356.
13. Эволюция. Мышление. Сознание. (Когнитивный подход и эпистемология) – М.: Канон+, 2004. – 352 с. (Современная философия).
14. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого / П. Юркевич // Хроніка. – 2000. – № 39 - 40. – С. 563-586.

-
1. Antonii, mytropolut Surozkyi. *Svitlo u temriavi* [Light in the dark] / Antonii, mytropolut Surozkyi. *Svitlo u temriavi. Ostanni rozmovy 2001-2002 rr. Per. z. angl.* – N. Bezborodova, A.Kobrin, L. Lysenko. K.: Dukh I litera, 2014. – 220 s.

2. Antonii Surozkyi. *Ob arhimandritie Afanasii (Nechaieve)* [About Archimandrite Afanasius (Nechaev)] / mytropolut Antonii Surozkyi. – URL: <https://antsur.ru/ru/arhimandrit-afanasiy-nechaev-1981-g/>
3. Antonii, mytropolut Surozkyi. *O sozertsanii i podvigie* [About contemplation and feat]. – URL: https://azbyka.ru/otechnik/Antonij_Surozhskij/o-sozertsanii-i-podvige/
4. Antonii, mytropolut Surozkyi. *Samopoznanie* [Self-knowledge] / Antonii, mytropolut Surozkyi. Trudy. Kniga pervaiia. – 3-e izd. – M.: Praktika, 2014. – 1098 s.
5. Antonii, mytropolut Surozkyi. *Tielo, duch, dusha: tselostnost chelovecheskoi lichnosti* [Body, spirit, soul: the integrity of the human person] / Antonii, mytropolut Surozkyi. Trudy. Kniga vtoraiia. – 3-e izd. – M.: Praktika, 2014. – 978 s.
6. Isaak Sirin, prep. *Slova podvizhniciskie* [Words Ascetic]. – M.: Pravilo Very, 1998. – 528 s.
7. Skovoroda G. *Povna akademichna zbirka tvoriv* [Complete academic collection of works] / za redaktsiieiu prof. Leonida Ushkalova – Kharkiv-Edmonton-Toronto: Maidan; Vydavnytstvo Kanadskogo Instytutu Ukrainykh Stydii, 2011. – 1400 s.
8. Telizhenko L. V. *Mistychnyi dosvid yak antropologichnyi modus: synergetychnyi pidhid* [Mystical experience as an anthropological modus: a synergistic approach]. – Sumy: VVP «Mriia-1», TOV, 2007. – 176 s.
9. Tugarynov E. *Mytropolut Antonii Surozkyi. Biografia v svetedelstvah sovremennikov* [Metropolitan Anthony of Sourozh. Biography in the works of contemporaries] / Sost. E.S. Tugarinov. – M.: Nikeia, 2015. – 336 s.
10. Filonenko A. *Prisutstviie Drygogo i blagodarnost: kontury Yevkharisticheskoi antropologii* [The Presence of the Other and Gratitude: The Contours of Eucharistic Anthropology] / Filonenko Aleksandr. – Monografiia Kharkov : Izdatel Aleksandr Savchuk, 2018. – 392 s.
11. Fuko M. *Germenevtika subiekta: kurs lektsii, pročitanyh v Kollezhe de Frans v 1981/1982 uchebnom godu* [Subject hermeneutics: lecture course delivered at the College de France in the 1981/1982 school year] / M. Fuko; per. s. frants. A. Poganiailo. – Spb.: Nauka, 2007. – 677s.
12. Khoruzhii S. S. *Problemy izucheniia antropologii isykhazma* [Problems of studying anthropology of hesychasm] / Fonar Diogena. Proekt sinergiinoi antropologii v sovremennom gumanitarnom kontekstie / otv. red. S. S. Khoruzhii. – M.: Progress-Traditsiia, 2010. – S. 334-356.
13. *Evoliutsiia. Myshlieniie. Soznaniie.* [Evolution. Thinking. Consciousness.] (Kognitivnyi podhod i epistemologiia) – M.: Kanon+, 2004. – 352 s. (Sovremennaia filosofiia).
14. Iurkevich P. *Sertse i iogo znachennia v duhovnomu zhytti liudyny za vchenniam slova Bozhogo* [The heart and its meaning in the spiritual life of man by the teaching of the word of God] / P.Iurkevich // Khronika. – 2000. – № 39 - 40. – S. 563-586.